

การกระจายการผลิตในการดำรงชีพเพื่อความอยู่รอดของเกษตรกรรายย่อย

ช่อมภา ม่วงสุข¹ บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล¹ และ พฤกษ์ ยิบมันตะศิริ¹

บทคัดย่อ

การกระจายการผลิตเพื่อการอยู่รอดของเกษตรกรรายย่อยเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน เกษตรกรรายย่อยภายใต้ทรัพยากรที่จำกัดด้านที่ดิน แรงงาน และทุน ไม่สามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการพึ่งพิงระบบการผลิตทางเกษตรเพียงอย่างเดียว การดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดจึงต้องพึ่งพิงรายได้จากกิจกรรมนอกภาคเกษตร หรือมีการอพยพทำงานต่างถิ่นเพื่อส่งรายได้จุนเจือครอบครัว ในขณะที่เดียวกันพบว่า เกษตรกรรายย่อยในหลายพื้นที่ยังคงยึดถืออาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยมีการปรับตัวด้วยการกระจายการผลิตเพื่อลดความเสี่ยง จัดระบบแรงงาน แลกเปลี่ยนระหว่างครัวเรือน เพื่อลดต้นทุนและดำเนินการผลิตให้ทันต่อฤดูกาล บทความนี้นำเสนอการปรับตัวของวิถีการดำรงชีพของเกษตรกรรายย่อย และกลไกทางสังคมที่สนับสนุนกระบวนการผลิตและการพัฒนาการเกษตร รวมถึงการดำรงชีพของคนในชุมชนที่ยังพึ่งพิงเกษตรกรรมเป็นหลัก ทำการศึกษาในพื้นที่เกษตรชลประทาน บ้านดงป่าลัน ต.ชีเหล็ก อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ ที่เกษตรกรมีวิถีการดำรงชีพพึ่งพิงเกษตรกรรมเป็นหลักแต่มีระบบการกระจายการผลิตเพื่อลดความเสี่ยงที่หลากหลาย โดยภาพรวมสมาชิกมีรายได้จากภาคเกษตร ร้อยละ 74 และนอกภาคเกษตร ร้อยละ 26 ทำการเก็บข้อมูลในกลุ่มเกษตรกรที่มีการผลิตข้าวเป็นพืชหลักโดยใช้การดำรงชีพได้อย่างยั่งยืนเป็นกรอบการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มเกษตรกรมีการตัดสินใจในการกระจายการผลิตแตกต่างกัน การเข้าถึงตลาดเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดกิจกรรม ซึ่งเป็นการตัดสินใจร่วมกันระหว่างสมาชิกชายหญิงในครัวเรือน เกษตรแบบมีพันธะสัญญาในรูปแบบต่างๆ เป็นทางเลือกที่สำคัญ การปรับปรุงการสื่อสารและการร่วมรับภาระความเสี่ยงระหว่างบริษัทและเกษตรกร จะช่วยพัฒนาประสิทธิภาพการผลิต และเกิดการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม นอกจากระบบการปลูกพืชหมุนเวียนที่มีข้าวเป็นพืชหลักเกษตรกรได้พัฒนาระบบการปลูกพืชเสริมฤดู เช่น พริกในระบบข้าวโพดหวานและข้าวโพดข้าวเหนียว เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดิน แรงงาน และรายได้ที่นำไปใช้เป็นเงินก้อนเพื่อลงทุนในฤดูนาปีและชำระหนี้เชื่อ การผสมผสานบุคคลตัวในระบบเกษตรโดยอาศัยเศรษฐกิจในแปลงผลิตได้เพิ่มโอกาสการสะสมทุนของครัวเรือน อย่างไรก็ตามสินเชื่อบุคคลในรูปแบบต่างๆ มีความจำเป็นต่อการพัฒนาการกระจายการผลิตนโยบายการกระจายการผลิตจากภาครัฐจำเป็นต้องพิจารณาถึงลักษณะครัวเรือนเกษตรกร และมีลักษณะที่สัมพันธ์กับบริบทท้องถิ่น แต่หลักการทั่วไปที่ต้องคำนึง คือ ทุนมนุษย์ โครงสร้างพื้นฐาน สินเชื่อ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่อการริเริ่มและการพัฒนาจากภายในของเกษตรกร

คำสำคัญ: การกระจายการผลิต วิถีการดำรงชีพ เกษตรกรรายย่อย

บทนำ

การดำรงชีพประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ ได้แก่ ความสามารถ (capabilities), ทุน (assets) และ กิจกรรมต่างๆ ที่นำไปสู่วิถีทางในการดำรงชีวิต (Chamber *et al.*, 1992) ความหลากหลายของทุนในที่นี้ทั้งทางวัตถุและสังคมไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทางสังคม (social factors) นโยบาย (policies) แนวโน้ม (trends) กระบวนการ (processes) และสิ่งที่มีกระทบ (shocks) ได้กำหนดชนิดของกิจกรรมในการดำรงชีพ รวมถึงความเปราะบางและความทนทานของวิถีชีวิตของคนอีก

¹ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ด้วย การดำรงชีพจะยั่งยืนได้เมื่อคนสามารถแก้ปัญหาและฟื้นตัวได้จากความเครียดและเหตุการณ์ต่างๆ รวมถึงสามารถรักษาและเพิ่มเติมความสามารถและทุนทั้งในปัจจุบันและอนาคต อีกทั้งยังไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและการดำรงอยู่ของคนรุ่นต่อไป คุณลักษณะของการดำรงชีพทางเกษตรมีความซับซ้อน เกษตรกรมีการพึ่งพิงรายได้จากหลายแหล่งเพื่อความอยู่รอดทั้งจากการผลิตทางเกษตรและจากกิจกรรมนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นพลวัต มีความยืดหยุ่น และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา พึ่งพิงอยู่บนฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อน และได้รับอิทธิพลมาจากการเปลี่ยนแปลงภายในครัวเรือนและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งความแตกต่างเหล่านี้เกิดจากเอกลักษณ์ทางสังคม (social identity) ที่แตกต่างกัน ความหลากหลายในการดำรงชีพเป็นกระบวนการที่ครัวเรือนสร้างความหลากหลายของกิจกรรม และความสามารถในการสนับสนุนทางสังคมเพื่อความอยู่รอดและการปรับปรุงคุณภาพชีวิต (Ellis, 1999) ความหลากหลายสามารถเพิ่มความเข้มแข็งในการดำรงชีพ ช่วยให้ครัวเรือนแก้ปัญหาความทุกข์ร้อน มีการบริโภคที่เพียงพอ สร้างรายได้และความต้องการแรงงาน มีผลทำให้รายได้สูงขึ้น ช่วยปรับปรุงทักษะ รวมทั้งช่วยฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรม (Ellis and Allison, 2004) ดังนั้นความหลากหลายในการดำรงชีพจึงนำไปสู่การลดปัญหาความยากจน

วิถีชีวิตที่มีหลายกิจกรรมและการกระจายการผลิต (livelihood diversification) เชื่อว่าเป็นยุทธวิธีของความอยู่รอดที่เหมาะสมสำหรับลดภาวะความเสี่ยง และสร้างความมั่นคงของการดำรงชีพให้กับเกษตรกรรายย่อยในประเทศกำลังพัฒนา (Barrett, *et al.*, 2001; Ellis, 2000; Ellis and Allison, 2004) กิจกรรมและรายได้นอกภาคเกษตรได้กลายเป็นส่วนสำคัญในการลดภาวะความยากจนและเสริมความมั่นคงให้กับครัวเรือนเกษตรกร (Cherdchuchai and Otsuka, 2006;) การเพิ่มความสำคัญของกิจกรรมและรายได้นอกภาคเกษตรได้กลายเป็นคำถามหลักว่าการเกษตรยังคงเป็นตัวขับเคลื่อนเศรษฐกิจในชนบทได้มากน้อยเพียงใด งานวิจัยบทบาทการเกษตรในการพัฒนาชนบทตั้งแต่ทศวรรษที่ 60 ยังคงยืนยันว่าการเจริญเติบโตทางเกษตรขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของเกษตรกรรายย่อย (Ellis and Biggs, 2001) Irz, *et al.*, 2001 ได้ทบทวนการศึกษาภาคทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาสรุปว่า ผลผลิตทางเกษตรเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อความยากจน และการเพิ่มผลผลิตทางเกษตรได้เพิ่มโอกาสที่จะทำให้เกษตรกรหลุดพ้นจากภาวะความยากจน การปรับใช้เทคโนโลยีการผลิตอย่างเหมาะสมสามารถเพิ่มผลผลิตและรายได้ของเกษตรกรซึ่งได้นำรายได้ส่วนเกินบางส่วนไปลงทุนในการศึกษาของบุตรหลาน ทำให้คนรุ่นใหม่มีโอกาสเข้าสู่ตลาดแรงงานที่มีฝีมือมากขึ้นและลดภาวะความยากจนในชนบทได้มากกว่าครึ่งในประเทศฟิลิปปินส์ระหว่างปี 1988-2004 (Estudillo *et al.*, 2006)

การส่งเสริมกิจกรรมสร้างรายได้และการกระจายการผลิต มีความสำคัญต่อครัวเรือนเกษตรกร โดยเฉพาะในฤดูแล้งในพื้นที่รับน้ำชลประทาน เกษตรกรรายย่อยในหลายพื้นที่ยังคง

ยึดถืออาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยมี การปรับตัวด้วยการคัดเลือกพืชปลูกที่หลากหลายและมีตลาดรองรับ จัดระบบแรงงานแลกเปลี่ยนระหว่างครัวเรือนเพื่อลดต้นทุนการผลิตและภาวะขาดแคลนแรงงานพร้อมทั้งดำเนินการผลิตให้ทันต่อฤดูกาล (Limnirankul, 2007) นอกจากนี้ครัวเรือนเกษตรกรเสริมรายได้ด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างภาคเกษตรในหมู่บ้าน กิจกรรมและการกระจายการผลิตเพื่อสร้างรายได้ครอบคลุมกิจกรรมเกษตรที่หลากหลายและกิจกรรมนอกภาคเกษตร ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถและทางเลือกของเกษตรกร ดังนั้นควรให้ความสำคัญกับกระบวนการสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมและการกระจายการผลิต เพื่อสร้างรายได้และลดภาวะความยากจนของเกษตรกร เนื่องจากเป็นการสร้างงานบนฐานของศักยภาพและความสามารถของตัวเกษตรกร (Reardon, 1997)

คำถามวิจัย

- เกษตรกรรายย่อยที่มีการปลูกข้าวเป็นหลักในเขตที่ลุ่มชลประทาน มีกลยุทธ์ในการปรับตัวด้วยการกระจายการผลิตอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
- ความหลากหลายในการดำรงชีพที่มีการเกษตรเป็นหลักจะสามารถยั่งยืนได้หรือไม่
- เกษตรกรได้รับเอาเกษตรพันธะสัญญา เป็นวิธีหนึ่งในการสร้างเสถียรภาพของรายได้ทางเกษตร ระบบดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับทางสังคมและก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจหรือไม่

วัตถุประสงค์

- เพื่อทำความเข้าใจในกระบวนการสร้างความหลากหลาย ของกิจกรรมในครัวเรือนเกษตรกรในการปรับปรุงคุณภาพชีวิต
- เพื่อประเมินจุดแข็งและจุดอ่อนของกิจกรรมภาคเกษตร ในการสนับสนุนการดำรงชีพของครัวเรือน
- เพื่อกำหนดบทบาทที่เป็นไปได้ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักในการสนับสนุนการดำรงชีพ ที่พึงพิงการเกษตร

ขั้นตอนและวิธีการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติได้ดำเนินการในพื้นที่บ้านดงป่าตัน ต.ซึ้งเหล็ก อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของ จ.เชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองประมาณ 40 กม. เกษตรกรทำการผลิตบนพื้นที่เพาะปลูกที่มีนิเวศน์แตกต่างกัน 2 ลักษณะ ได้แก่ พื้นที่ลุ่มเขตชลประทานมีข้าวเป็นพืชหลัก และพื้นที่เพาะปลูกในหมู่บ้านบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงสำหรับปลูกข้าวโพดหลากหลายพันธุ์ร่วมกับพืชอายุสั้นเป็นรายได้โดยอาศัยน้ำจากบ่อบาดาลน้ำตื้นในแปลงผลิต เกษตรกรบ้านดงป่าตันเป็นเกษตรกรรายย่อยมีที่ดินทำกินเพียงร้อยละ 35 การถือครองที่ดินเฉลี่ย 2.7 ไร่/ครัวเรือน ที่เหลือ (ร้อยละ 65) ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองหรือมีไม่เพียงพอต้องเช่าที่ดินทำกินอย่างน้อยที่สุด 1 ไร่ และมากที่สุด 14 ไร่ เพื่อทำการเพาะปลูก เกษตรกรสามารถปลูกพืชได้ตลอดปีเนื่องจากมีระบบชลประทานและ

สภาพที่ดินเหมาะสม ระบบการผลิตหลัก ได้แก่ ข้าว โดยมีข้าวเหนียว (สันป่าตอง 1 และ กข6) เป็นหลักสำหรับการบริโภคในครัวเรือน ผลผลิตส่วนเกินจึงนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้และจ่ายเป็นค่าเช่าที่ดิน ซึ่งอาจกำหนดเป็นผลผลิตข้าวร้อยละ 50 หรือ 10 ถัง/ไร่ หรือ เป็นค่าเช่าเงินสดตั้งแต่ 375-1,000 บาท/ไร่ ขึ้นอยู่กับข้อตกลงของเกษตรกรและเจ้าของที่ดิน นอกจากนี้เกษตรกรบางรายที่มีความสามารถในการจัดการแรงงานได้ปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 เพื่อเสริมรายได้อีกทางหนึ่ง การผลิตพืชรายได้ เช่น ถั่วเหลืองจะทำในฤดูหลังนา ในขณะที่การปลูกข้าวโพด (ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ลูกผสม และข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ลูกผสมสายพันธุ์แท้) สามารถทำได้ตลอดทั้งปีบริเวณพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำปิง และพื้นที่นาบางส่วน ในรูปแบบพันธะสัญญากับบริษัท เชียงใหม่ ฟรอสเซนส์ ฟู้ดส์ จำกัด และบริษัท ไพโอเนียร์ จำกัด จ.ลำพูน เกษตรกรมีการรวมกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน เพื่อเข้าถึงเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพและรายได้ในการสนับสนุนกิจกรรมกลุ่ม นอกจากนี้ยังเป็นฐานในการขยายกิจกรรมสู่การรวมกลุ่มการผลิตและการดำรงชีพกลุ่มอื่นๆ ในชุมชน ทำการเก็บข้อมูลเกษตรกรในกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนจำนวน 50 ราย โดยใช้การดำรงชีวิตอย่างยั่งยืนเป็นกรอบการศึกษา ทำการวิเคราะห์ทุน (assets) กระบวนการ และกิจกรรม โดยทุนในที่นี้ประกอบด้วย ทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม ทุนการเงิน และทุนทรัพยากรที่มีผลต่อการปรับตัวของเกษตรกรรายย่อยในการเลือกปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ในการดำรงชีพ พร้อมทั้งทำการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เกษตรกร การประชุมกลุ่มย่อย (Focus group)

ผลการศึกษา

1. ระบบการผลิตในพื้นที่ศึกษา

ระบบข้าว-ถั่วเหลือง เป็นระบบดั้งเดิมในพื้นที่บ้านดงป่าล้านจนกระทั่งบริษัทเอกชนได้แนะนำการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เมล็ดพันธุ์และข้าวโพดหวาน ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมา ระบบการผลิตทางเกษตรบ้านดงป่าล้านจึงจำแนกออกเป็น 2 ระบบหลัก ได้แก่ (1) ระบบข้าว-ถั่วเหลืองในพื้นที่ลุ่มเขตชลประทาน และ (2) ระบบข้าวโพดบริเวณชายฝั่งน้ำปิง

ในระบบข้าว-ถั่วเหลือง เกษตรกรจะปลูกข้าวเหนียวเป็นหลักสำหรับใช้ในการบริโภคในครัวเรือน พันธุ์ที่ใช้ได้แก่ กข6 และ สปต.1 ปัจจุบันเกษตรกรได้เลือกใช้พันธุ์ สปต.1 มากขึ้นพร้อมกับการลดลงของพื้นที่ปลูก กข6 ทั้งนี้ เนื่องจาก สปต.1 ให้ผลผลิตในอัตรา 820 กก./ไร่ มากกว่า กข6 ที่ให้ผลผลิตในอัตรา 760 กก./ไร่ ทั้งนี้เพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือนและเหลือจำหน่ายเป็นรายได้เสริม อีกทั้งด้วยข้อจำกัดด้านแรงงานซึ่งปัจจุบันมีแนวโน้มการใช้เครื่องทุ่นแรงในการเก็บเกี่ยวมากขึ้นทั้งเครื่องตัดและเครื่องเกี่ยวขนาดเล็กและใหญ่ ในขณะที่ข้าว กข6 ยังมีความจำเป็นต้องพึ่งพิงแรงงานคนในการเกี่ยว เนื่องจากลักษณะต้นสูงการใช้เครื่องมือไม่เหมาะสม การปลูกข้าว กข6 จึงพบในครัวเรือนที่ปลูกข้าวเพื่อบริโภคไม่มีวัตถุประสงค์ในการขายหรือปริมาณ

ผลผลิตไม่เพียงพอสำหรับขายเท่านั้น แต่ทั้งนี้ครัวเรือนชาวนาบ้านดงपालันมีข้าวเพียงพอสำหรับบริโภคทุกครัวเรือนโดยมีอัตราการบริโภค 511 กก. ข้าวสาร/ครัวเรือน 2 คน/ปี

เมื่อครัวเรือนมีความมั่นคงด้านอาหารแล้ว เกษตรกรที่สามารถเข้าถึงที่ดินและแหล่งน้ำจะสามารถปลูกพืชหลังนาเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน เกษตรกรได้เลือกปลูกถั่วเหลืองเนื่องจากสามารถเข้าถึงเมล็ดพันธุ์ดี การใช้ปัจจัยการผลิต และการจัดการแรงงานต่ำ ideo ให้เกษตรกรสามารถใช้เวลาในการทำกิจกรรมอื่น ทั้งกิจกรรมภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรได้อย่างเต็มที่ ระบบนี้จึงสามารถสร้างเสถียรภาพด้านรายได้ให้กับครัวเรือนได้ ในปี 2550 จำนวนเกษตรกรที่สามารถปลูกถั่วเหลืองหลังนาได้มีจำนวนเพิ่มขึ้น ร้อยละ 7 จากปี 2548 และมีพื้นที่ปลูกเพิ่มขึ้น ร้อยละ 12 ทั้งนี้เนื่องจากในปี 49 ที่ผ่านมา เกษตรกรได้ผลผลิตถั่วเหลืองดี และมีราคารับซื้อ กิโลกรัมละ 11.50 บาท จึงเป็นเหตุจูงใจให้เกษตรกรปลูกถั่วเหลืองมากขึ้น นอกจากนี้ ในปี 2551 วิกฤตน้ำมัน การเกษตรและอาหารทำให้ราคาถั่วเหลืองในฤดูแล้ว 2551 มีราคาสูงถึง 19.50 บาท/กก. ณ แปลงเกษตรกร ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกถั่วเหลืองได้รายได้สูงเป็นประวัติการณ์ ตั้งแต่ 3,510-8,287.50 บาท/ไร่/ครัวเรือน คาดว่าในปี 2552 เกษตรกรจะขยายการปลูกถั่วเหลืองเต็มพื้นที่ชลประทาน ในทางกลับกันจำนวนเกษตรกรที่ปลูกข้าวกลับลดลงร้อยละ 11 และมีพื้นที่ปลูกข้าวลดลงร้อยละ 6 ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของเกษตรกรหันเหสู่การรับจ้างหรือการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้น ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อกิจกรรมการค้าขายของครัวเรือนเกษตรกรต่อไป

ระบบข้าวโพด เป็นระบบที่เกษตรกรมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดีจากประสบการณ์ ทั้งข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ถูกผสมร่วมกับบริษัท ไพโอเนียร์ (ประเทศไทย) จำกัด และข้าวโพดหวานร่วมกับบริษัท เชียงใหม่ ฟรุสเซ็น ฟู้ดส์ จำกัด มากกว่า 20 ปี แต่ในระยะ 3-4 ปีที่ผ่านมา เกษตรกรต้องเผชิญปัญหาการสะสมของโรคและแมลงในข้าวโพดหวาน จากการปลูกต่อเนื่องเป็นระยะเวลาอันยาวนาน และความยุ่งยากในการจัดการและปัญหาเมล็ดพันธุ์ในข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ถูกผสม ประกอบกับมีการแสวงหาพื้นที่ปลูกข้าวโพดข้าวเหนียวจากพ่อค้าท้องถิ่นในหมู่บ้านใกล้เคียง เกษตรกรจึงเริ่มหันมาปลูกข้าวโพดข้าวเหนียวในปีเพาะปลูก 2550 (ตุลาคม 2550) โดยพบจำนวนเกษตรกรเพิ่มขึ้นจากปี 2548 จำนวน 1 ราย เป็น 23 ราย และพื้นที่ปลูกรวมมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น 50 ไร่ ในขณะที่จำนวนเกษตรกรผลิตข้าวโพดเมล็ดพันธุ์มีแนวโน้มลดลงร้อยละ 5 และมีพื้นที่ปลูกลดลงร้อยละ 32 เช่นเดียวกับข้าวโพดหวานที่มีแนวโน้มเกษตรกรผลิตลดลงร้อยละ 4 แต่พื้นที่ปลูกรวมมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเป็นร้อยละ 4.25 เนื่องจากเกษตรกรบางรายได้เพิ่มพื้นที่ปลูกมากขึ้น

การผลิตข้าวโพดทั้ง 3 ชนิด เป็นแบบพันธะสัญญา โดยมีรายละเอียดประเภทของสัญญา การสนับสนุนปัจจัยการผลิต จุดแข็ง จุดอ่อนในการผลิตแต่ละระบบแตกต่างกันแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ระบบการผลิตข้าวโพดภายใต้เกษตรพันธะสัญญาของเกษตรกรบ้านดงपालัน

	ข้าวโพดเมล็ดพันธุ์	ข้าวโพดหวาน	ข้าวโพดข้าวเหนียว
ประสบการณ์ของเกษตรกร	> 20 ปี	> 20 ปี	2 ปี
ประเภทสัญญา	ลายลักษณะอักษร แต่ทำสัญญาหลังจากเกษตรกรทำการผลิตไปแล้ว	ปากเปล่า	ปากเปล่า
คนกลาง	นักส่งเสริมจากบริษัท	โบรกเกอร์ภายในหมู่บ้าน	พ่อค้าท้องถิ่นต่างหมู่บ้าน
การสนับสนุนปัจจัยการผลิต	เมล็ดพันธุ์, ปุ๋ยเคมี, สารกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช	ค่ารถไถ, เมล็ดพันธุ์, ปุ๋ยเคมี, สารกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช	เมล็ดพันธุ์, แรงงานเก็บเกี่ยว
ระยะเวลาปลูก-เก็บเกี่ยว	4 เดือน	3 เดือน	3 เดือน
จุดแข็ง	ตลาดรับซื้อแน่นอน	ตลาดรับซื้อแน่นอน	เมล็ดพันธุ์ราคาถูก ต้นทุนเมล็ดพันธุ์ 2000 บาท/ไร่ ดูแลรักษาง่าย
จุดอ่อน	ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ทดลองเกษตรกรและแม้กระทั่งนักส่งเสริมจากบริษัทไม่สามารถคาดเดาผลที่เกิดขึ้นได้ ต้องการแรงงานในการดูแลแบบประณีต เสี่ยงต่อพายุลมแรงและลูกเห็บในช่วงฤดูแล้ง	เมล็ดพันธุ์ราคาแพง หากคุณภาพเมล็ดพันธุ์ไม่ดี เกษตรกรต้องแบกรับต้นทุนค่าเมล็ดพันธุ์เอง อ่อนต่อโรค หากปลูกติดต่อกันตลอดฤดู เสี่ยงต่อพายุลมแรงและลูกเห็บในช่วงฤดูแล้ง	เมล็ดพันธุ์ไม่ออก เสี่ยงต่อพายุลมแรงและลูกเห็บในช่วงฤดูแล้ง ตลาดท้องถิ่นไม่แน่นอน คุณภาพไม่สม่ำเสมอ ขึ้นกับความต้องการของตลาด

ถึงแม้จะพบจุดอ่อนในการผลิตข้าวโพดแบบพันธะสัญญาทั้งสามระบบ แต่ระบบพันธะสัญญานี้ได้ให้สินเชื่อกับเกษตรกรสำหรับลงทุนในรูปแบบของการสนับสนุนปัจจัยการผลิต เพื่อให้เกษตรกรสามารถดำเนินการผลิตตามเป้าหมายได้ นอกจากนี้ยังช่วยสร้างสัมพันธ์ของชุมชนจากการวางแผนการผลิตและตัดสินใจแก้ปัญหาพร้อมกัน พร้อมทั้งช่วยในการจัดการด้านแรงงาน โดยเฉพาะกรณีแลกเปลี่ยนแรงงาน

2. การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจสังคม ที่ส่งผลกระทบต่อการค้ารังสีของครัวเรือนเกษตรกร

บ้านดงपालันตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่เป็นระยะทาง 40 กม. ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 1 ชั่วโมง เกษตรกรในหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับสังคมเมืองเชียงใหม่ และเข้าถึงข่าวสาร

พร้อมทั้งความเคลื่อนไหวการพัฒนาเกษตร โดยผ่านองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นได้ดีพอสมควร ระบบคมนาคมที่สะดวกทำให้เกิดการขยายตัวของเขตเมืองอย่างรวดเร็ว ทั้งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกายภาพ ได้แก่ การขยายถนนเส้นทางหลักสายเชียงใหม่-ฝาง และการตัดถนนเลียบเมืองสู่ อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน ซึ่งนำไปสู่การจัดตั้งร้านค้าของบรรษัทลงทุนข้ามชาติในชนบท อีกทั้งยังมีการเพิ่มขึ้นและการกระจายของโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางเกษตร ที่เข้าใกล้ชุมชนชนบทมากขึ้น เป็นปัจจัยที่ดึงเอาแรงงานหนุ่มสาวรวมทั้งแรงงานเกษตรกรหญิงในชนบทสู่แรงงานรับจ้างในโรงงาน และมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปสู่การใช้ชีวิตในแบบคนเมืองมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน เกษตรกรต้องเผชิญกับปัญหาการยุติการเช่าที่ดินทำกินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงของเกษตรกร ด้วยเจ้าของที่ดินเล็งเห็นโอกาสได้กำไรจากโครงการพัฒนาถนนผ่านหมู่บ้านเป็นทางเชื่อมต่อระหว่างอำเภอ ประกอบกับประสบภัยธรรมชาติจากการพังทลายของตลิ่งทำให้เกษตรกร 9 รายเสียพื้นที่เพาะปลูกรวม 20 ไร่ และมีเกษตรกรหนึ่งรายที่สูญเสียพื้นที่อยู่อาศัยต้องอพยพไปในอาศัยบริเวณอื่น ในขณะที่ผู้ใหญ่บ้านมีแนวคิดผลักดันระบบตลาดชุมชน ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องจากการจัดตั้งตลาดนัดชุมชนทุกวันศุกร์ตั้งแต่ปี 2549 เป็นต้นมา ได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรที่ประสบปัญหาที่ดินจำกัดได้พัฒนาแนวทางประกอบอาชีพสู่การค้าขาย ซึ่งมีเกษตรกรหญิงหนึ่งรายได้ยุติการปลูกพืชไร่ได้แต่ยังคงการปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน และหันมาจำหน่ายพืชผักพื้นบ้านที่ปลูกบริเวณบ้านตามฤดูกาลเป็นรายได้เงินสด

3. กลยุทธ์ในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร

จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านกายภาพ โครงสร้างพื้นฐาน และเศรษฐกิจสังคม ครัวเรือนเกษตรกรชาวนาขายย่อยบ้านดงป่าล้านมีกลยุทธ์ในการปรับตัวไปใน 3 ทิศทาง (IMM, 2005) ดังนี้

(1) ครัวเรือนยังคงไว้ซึ่งระบบการผลิตเดิมแต่มีการปรับปรุงระบบการผลิตให้ดีขึ้น เช่น ทำการผลิตแบบประณีต แสวงหาเทคโนโลยีใหม่ในการผลิต เพิ่มการลงทุน หรือ เสาะหาแนวทางในการผลิตแบบยั่งยืน เป็นต้น เกษตรกรกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนบ้านดงป่าล้านร้อยละ 24 จัดอยู่ในกลุ่มนี้ โดยพบความหลากหลายของกิจกรรมในแปลงผลิตรวม 10 กิจกรรม มีข้าว ถั่วเหลือง ข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ลูกผสม ข้าวโพดหวาน และข้าวโพดข้าวเหนียวเป็นพืชหลัก สร้างรายได้ให้มากกว่าร้อยละ 75 ทั้งนี้เกษตรกรมีกลยุทธ์ในการปรับปรุงระบบการผลิตดังนี้

- เข้าพื้นที่เพาะปลูกทำการผลิตพืชรายได้เพิ่มขึ้น เกษตรกรที่สามารถเข้าถึงการเช่าที่ดินได้เพิ่มพื้นที่ปลูกพืชไร่ได้พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนการผลิตพืชหลัก โดยพบว่าชนิดพืชที่มีพื้นที่ปลูกเพิ่มขึ้นมากที่สุด ได้แก่ ข้าวโพดข้าวเหนียว และพืชที่มีพื้นที่ปลูกลดลงมากที่สุด ได้แก่ ข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ลูกผสม และข้าวโพดหวานรองลงมาตามลำดับ ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวและข้าวโพดมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกพืชหลักของเกษตรกรกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนบ้านดงป่าดั้นเปรียบเทียบปีเพาะปลูก 2548 และ 2550

หน่วย: ไร่ยลละ

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูก	ข้าว (n=19)	ถั่วเหลือง (n=17)	ข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ (n=16)	ข้าวโพดหวาน (n=15)	ข้าวโพดข้าวเหนียว (n=12)
เพิ่มขึ้น	32	41	12	47	100
คงเดิม	42	41	12	0	0
ลดลง	26	18	76	53	0

ที่มา: สัมภาษณ์ครัวเรือนกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน จำนวน 21 ครัว

- การผสมผสานพืชไร่-ปศุสัตว์ เป็นระบบที่เกษตรกรได้ร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ในการสร้างรายได้จากความล้มเหลวในการผลิตข้าวโพดอย่างต่อเนื่องภายใต้เงื่อนไข ดังนี้ (1) เป็นระบบการผลิตที่เกษตรกรมีความรู้และทักษะเป็นอย่างดี และพึ่งพิงกับปัจจัยภายนอกและเทคโนโลยีที่น้อยที่สุด (2) มีความเสี่ยงน้อยและมีโอกาสสำเร็จสูง และ (3) เน้นการใช้ทรัพยากรภายในฟาร์มที่มีอยู่อย่างจำกัด การเลี้ยงวัวจึงเป็นทางเลือกที่เกษตรกรเห็นพ้องร่วมกันจากการสังเกตเห็นผู้รับซื้อซากข้าวโพดหวานต่างถิ่นหลายรายเข้ามาซื้อต้นข้าวโพดหลังจากการเก็บเกี่ยวในราคา 300-400 บาท ต่อไร่ โดยจัดการแรงงานเองเพื่อนำไปเป็นอาหารให้กับช้างหรือวัว อีกทั้งในชุมชนยังมีเศษวัสดุข้าวโพดจำนวนมากที่เกิดจากการถอดดอกตัวเมีย หรือตัดต้นตัวผู้ ในแปลงข้าวโพดเมล็ดพันธุ์หมุนเวียนตลอดทั้งปี การผสมผสานการเลี้ยงวัวในระบบการผลิตพืชจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับเศษวัสดุไร่นา และสร้างรายได้ให้ครัวเรือนเฉลี่ย 1,000 บาท/เดือน วิธีการนี้เหมาะสำหรับครัวเรือนที่ทำการเกษตรเต็มเวลา ปัจจุบันเกษตรกรในกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน ไร่ยลละ 24 ครัวเรือนมีการผสมผสานปศุสัตว์เป็นแนวทางในการเสริมรายได้และสะสมทุนให้กับครัวเรือน และมีแนวโน้มผู้สนใจร่วมกลุ่มเลี้ยงวัวบ้านดงป่าดั้นเพิ่มขึ้น

- การผสมผสานพริกในระบบการปลูกข้าวโพด เกษตรกรจำนวน 19 ครัวเรือน ได้ทดลองปลูกพืชเสริมฤดู โดยเลือกปลูกพริกขี้หนูในระบบข้าวโพดหวานและข้าวโพดข้าวเหนียวในฤดูการผลิต 2550 มีพื้นที่ปลูกตั้งแต่ 0.5-5 ไร่ และมีค่ากลางประมาณ 2 ไร่ ซึ่งพบว่าช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดิน และสร้างรายได้เพิ่มให้แก่เกษตรกรในช่วงฤดูแล้ง นอกจากนี้เกษตรกร 4 ราย ยังทดลองปลูกพริกขี้หนู (พริกเคี้ยวไก่) แบบพันธะสัญญาพร้อมกับพ่อค้าท้องถิ่นซึ่งสร้างความเชื่อมั่นด้านตลาดให้เกษตรกรโดยการให้ราคาประกันกิโลกรัมละ 10 บาท สำหรับผลเขียว และ 20 บาท สำหรับผลสุกสีแดง

- การแสวงหาพืชทางเลือก เกษตรกรมีประสบการณ์ในการเจรจา ร่วมกับกับบริษัทคู่สัญญาในการแสวงหาพืชทางเลือกชนิดใหม่ในการผลิต โดยได้ทดลองปลูกถั่วเหลืองฝักสด

ในปี 2548 และกระเจียบเขียวในปี 2550 ซึ่งถึงแม้เกษตรกรจะมีความมั่นใจในตลาดผลผลิต แต่พืชทั้งสองชนิดยังมีข้อจำกัดในการผลิต ที่ไม่สอดคล้องกับระบบการผลิตและวิถีชีวิตของเกษตรกรในพื้นที่ (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ข้อจำกัดของพืชทางเลือกที่เกษตรกรบ้านดงป่าล้านร่วมทดสอบกับบริษัทคู่สัญญา

	ถั่วเหลืองฝักสด	กระเจียบเขียว
บริษัทคู่สัญญา	บริษัท เชียงใหม่ ฟรอสเซนต์ ฟู้ดส์	บริษัท ปริ้นเซส ฟู้ดส์ จำกัด
ฤดูปลูก	มกราคม 2548	พฤศจิกายน 2550
อายุเก็บเกี่ยว	64 วัน	4 เดือน
จำนวนเกษตรกรเข้าร่วม	19 ราย	6 ราย
ข้อจำกัด	<ul style="list-style-type: none"> - ต้นทุนเมล็ดพันธุ์สูง (กก. ละ 100 บาท คิดเป็น 1,200 บาท/ไร่) - จำเป็นต้องใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น ในขณะที่มีการตรวจสอบเคมีตกค้าง - ใช้แรงงานมากในการให้น้ำและเก็บเกี่ยว - กรณีต้องการใช้รถเก็บเกี่ยวเกษตรกรต้องแบกรับต้นทุนค่าเช่ารถ กก. ละ 2 บาท นอกจากนี้สภาพแปลงผลิดยังไม่สม่ำเสมอไม่เหมาะแก่การใช้รถเกี่ยวซึ่งทำให้สูญเสียผลผลิตมากกว่าร้อยละ 50 	<ul style="list-style-type: none"> - จำเป็นต้องดูแลรักษา เช่น ถอนดอกแห้ง ตัดใบ และเก็บผลผลิตเป็นประจำทุกวัน - เกษตรกรบางรายมีอาการแพ้ขนอ่อนที่ติดอยู่บริเวณฝักและท้องใบ เกิดเป็นโรคผิวหนังอักเสบไม่สามารถป้องกันได้โดยการใส่ถุงมือ - ในฤดูผลิตที่ผ่านมาเวลาเก็บเกี่ยวตรงกับช่วงเวลาเกี่ยวข้าวทำให้ไม่สามารถเก็บผลผลิตได้เต็มที่

เงื่อนไขที่เกษตรกรจะรับเอาพืชใหม่หรือไม่ขึ้นอยู่กับการลงทุน การจัดการแรงงาน และความยากง่ายในการดูแล ถึงแม้เกษตรกรจะแสวงหาพืชชนิดใหม่ในการผลิตแต่ยังคงพึ่งพิงระบบพันธะสัญญาเนื่องจากให้ความมั่นคงทางด้านตลาด และมีความเชื่อใจในบริษัท เกษตรกรยังไม่กล้าที่จะพัฒนาการผลิตให้นำการตลาด เช่น การผลิตพืชฝักปลอดสาร/ปลอดภัยสำหรับตลาดเฉพาะ เป็นต้น

(2) ครัวเรือนเพิ่มความหลากหลายของกิจกรรมการผลิต ไม่จำเพาะแต่เพียงกิจกรรมทางการเกษตร โดยสมาชิกในครัวเรือนได้ใช้ประสบการณ์และทักษะเฉพาะตัวที่แตกต่างกันในการสนับสนุนรายได้ให้กับครัวเรือน

เกษตรกรในกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ (ร้อยละ 47) มีการกระจายแรงงานในการทำกิจกรรมระดับครัวเรือน การใช้แรงงานร่วมกันภาคเกษตรเกิดขึ้นเฉพาะฤดูปลูกและช่วงเวลาเก็บเกี่ยว หน้าที่

ในการดูแลให้น้ำจะเป็นของเกษตรกรหญิง ในขณะที่เกษตรกรชายออกไปรับจ้างแรงงานฝีมือ เช่น ช่างก่อสร้าง หรือ ประกอบกิจการส่วนตัว เช่น ขับรถรับจ้าง ค้าขาย เป็นต้น และพบส่วนน้อย (ต่ำกว่าร้อยละ 1) ที่เกษตรกรหญิงได้ผันเข้าสู่แรงงานรับจ้างในโรงงานและปล่อยให้เกษตรกรชายรับผิดชอบภาระงานภาคเกษตรแต่เพียงลำพัง ครุฑเรือนในรูปแบบนี้ยังคงปลูกข้าวเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคของครุฑเรือน และพบการผลิตพืชรายได้ชนิดอื่นน้อยชนิด

(3) ครุฑเรือนแสวงหาทางเลือกในการดำรงชีพใหม่ ในกรณีนี้เกษตรกรท้อแท้หมดหวังกับกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่ และเสาะหากิจกรรมใหม่ในการดำรงชีพที่แตกต่างจากระบบเดิมอย่างสิ้นเชิง เช่น การผันสู่งานรับจ้างเต็มเวลาในโรงงานหรือสถานประกอบการ การประกอบอาชีพอิสระ เป็นต้น ผลการศึกษาพบครุฑเรือนในรูปแบบนี้ร้อยละ 29 เกษตรกรจะละทิ้งการผลิตทางเกษตรโดยสิ้นเชิงทั้งจากข้อจำกัดด้านที่ดิน แรงงานในครอบครัว และทุนการผลิตที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

4. กลุ่ม/องค์กรทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อารดำรงชีพ

การรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นกลยุทธ์หนึ่งทางสังคมของเกษตรกรรายย่อยที่ใช้เพื่อการดำรงชีพและการพึ่งตนเองในกระบวนการผลิตทางเกษตร โดยเฉพาะการพึ่งพิงแรงงานแลกเปลี่ยนในการผลิต กระบวนการกลุ่มจึงถือเป็นทุนทางสังคมและเป็นกลไกทางสังคมที่จะสนับสนุนวิถีชีวิตที่ยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย (Limnimakul, 2007) ชุมชนเกษตรกรบ้านดงป่าล้านได้มีกลไกการประสานงานที่ระดับต่างๆ เช่น มีเกษตรกรผู้นำที่เชี่ยวชาญการผลิตแต่ละด้านประกอบด้วย ข้าว ปศุสัตว์ ถั่วเหลือง ข้าวโพด พืชผัก ขุดเจาะบาดาล และก่อสร้าง เป็นแกนนำในการประสานงานกับสมาชิกระดับล่าง กลุ่มผู้นำเหล่านี้และสมาชิกต่างอยู่ภายใต้กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน การสื่อสาร การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และความช่วยเหลือซึ่งกันและกันเกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ กลไกการประสานงานระดับบนซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านและสมาชิก อบต. เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้สมาชิกได้เข้าถึงข่าวสาร บริการ และโครงการช่วยเหลือจากรัฐในรูปแบบต่างๆ แต่ในขณะเดียวกัน กลไกการเชื่อมโยงกับเส้นทางตลาดมีจำกัด โดยที่กลุ่มเกษตรกรพึ่งพิงภาคเอกชนและผู้ค้าท้องถิ่นเพียงแหล่งเดียว หน่วยงานภายในระดับอบต.และการบริการจากภาครัฐ เช่น ธกส. ยังไม่สามารถดำเนินงานเชิงรุก สนับสนุนการขยายเส้นทางตลาดทางเลือกให้แก่เกษตรกรได้ หรือเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการรักษาผลประโยชน์ให้กับเกษตรกรในการทำเกษตรแบบมีพันธะสัญญา

สรุป

ชาวนารายย่อยบ้านดงป่าล้านได้ปลูกข้าวเพื่อสนองต่อความต้องการของครุฑเรือน และจำหน่ายผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคเป็นรายได้เสริม ซึ่งพบว่าทุกครุฑเรือนมีข้าวบริโภคอย่างเพียงพอตลอดทั้งปี นอกจากนี้ในระดับชุมชนกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนบ้านดงป่าล้านยังประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ระบบข้าว-ถั่วเหลืองเป็นระบบที่สร้างความเสถียรให้กับเกษตรกรโดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบพันธะสัญญาซึ่งราคาผลผลิตจะเป็นไปตามกลไกตลาด

เกษตรกรมีการกระจายกิจกรรมการผลิตโดยการปลูกพืชรายได้ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาซึ่งสร้างความเชื่อมั่นด้านตลาดจากการประกันราคาและการกำหนดราคาล่วงหน้า การคัดเลือกพืชปลูกภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในครัวเรือนทั้งชายและหญิง เกษตรกรมีความสมัครใจที่จะทำการทดลองพืชใหม่ร่วมกับบริษัทหากตลาดมีความมั่นคงและราคาผลผลิตมีความเหมาะสม

ระบบเกษตรพันธะสัญญา 3 รูปแบบ ที่เกษตรกรรับเอาเป็นแนวทางปฏิบัติล้วนแต่มีจุดแข็งและจุดอ่อนในแต่ละระบบ ซึ่งในขณะนี้ยังไม่เห็นหลักฐานเชิงประจักษ์ว่าเกษตรกรจะสามารถเลือกชนิดพืชและวางแผนการผลิตล่วงหน้าได้เอง เกษตรกรมีความสัมพันธ์และการรวมกลุ่มการผลิตที่ยาวนานกับบริษัทพันธมิตรทั้ง 3 รูปแบบ การเจรจาและการตัดสินใจจะดำเนินการในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ก่อนฤดูการปลูกเท่านั้น ชนิดพืชภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญามีจำกัดและถูกกำหนดโดยผู้ค้าหรือบริษัทคู่สัญญา เกษตรกรชี้ให้เห็นว่าพวกเขาจะยังคงรับเอาการผลิตข้าวโพดหวานและข้าวโพดข้าวเหนียวเป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิต เนื่องจากระบบทั้งสองมีความเหมาะสมเป็นอย่างดีสำหรับการผลิตผลไม้ไร่-ปลูกสัตว์ในระบบการผลิตของชุมชน เกษตรกรได้มีแนวคิดริเริ่มผสมผสานพริกเข้าไปในระบบการปลูกข้าวโพด วิธีการดังกล่าวเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินและก่อให้เกิดรายได้ช่วงฤดูแล้ง

สัมพันธภาพที่ดีและความเข้มแข็งของคนชุมชนมีส่วนช่วยจัดการด้านแรงงานในระบบการผลิตที่เข้มข้นทั้งประเด็นทางด้านเศรษฐกิจและมิติการยอมรับเชิงสังคม

ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและบริษัทคู่สัญญายังเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว ไม่มีข้อบ่งชี้ว่าบริษัทจะปรับปรุงการสื่อสารแบบสองทาง เพื่อให้เกษตรกรได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมได้อย่างไร เทคโนโลยีการผลิตที่มีความจำเพาะเฉพาะแหล่งจำเป็นต้องได้รับการวางแผนและปฏิบัติตามแนวทางการมีส่วนร่วมของเกษตรกร

ทิศทางต่อไป

ถึงแม้ระบบเกษตรพันธะสัญญาจะมีจุดอ่อน แต่ได้ให้โอกาสเกษตรกรในการเพิ่มความหลากหลายในไร่นาด้วยการเข้าถึงตลาด ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในกรณีที่หน่วยงานท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องและร่วมตรวจสอบในขั้นตอนการทำสัญญาร่วมกับเกษตรกร โดย อบต. อาจทำหน้าที่เป็นคนกลางในการเฝ้าดูการแบ่งปันผลกำไรที่เป็นธรรมระหว่างเกษตรกรและบริษัท ในขณะที่ ธกส. จะมีส่วนช่วยในการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจในการผลิตพืชชนิดนั้นๆ เป็นต้น

ระบบการผลิตข้าว-ถั่วเหลืองซึ่งเกษตรกรมีความคุ้นเคยและปฏิบัติติดต่อกันมานานกว่า 3 ทศวรรษ เป็นระบบที่ให้ความมั่นคงทางอาหารและรายได้ การเพิ่มราคาสินค้าเกษตร เช่น ข้าว และ

ถั่วเหลือง เนื่องจากวิกฤตน้ำมันจะเป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรหันมาพัฒนาระบบการผลิตที่เพิ่มประสิทธิภาพ โดยเน้นการจัดการน้ำและธาตุอาหาร เพื่อให้ได้ผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่สูงสุด การผสมผสานพืช-ปศุสัตว์ ได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ใช้ทรัพยากรในไร่่นาได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่การลงทุนสำหรับปศุสัตว์นั้นจำเป็นต้องใช้ทุนสูงสถาบันการเงินและกลุ่มองค์กรทางสังคมจะมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการขยายผล

เอกสารอ้างอิง

- Barrett, C.B., T. Reardon, and P. Webb. 2001. Nonfarm income diversification and household livelihood strategies in rural Africa: Concepts, dynamics, and policy implications. *Food Policy* 26: 315-331.
- Chambers, R. and G. Conway. 1992. Sustainable rural livelihoods: Practical concepts for the 21st century, *IDS Discussion Paper 276*, Institute of Development Studies, university of Sussex.
- Cherdhuchai, S., and K. Otsuka. 2006. Rural income dynamics and poverty reduction in Thai villages from 1987 to 2004. *Agricultural Economics* 35(3s): 409-423.
- Ellis, F. 2000. *Rural livelihoods and diversity in developing countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellis, F., 1999. Rural livelihood diversity in developing countries: Evidences policy implications. *Natural Resource Perspectives* Number 40, ODI.
- Ellis, F., and E. Allison. 2004. Livelihood diversification and natural resource access. *Livelihood support Programme (LSP) Working Paper 9*. FAO.
- Ellis, F., and S. Biggs. 2001. Issues in rural development evolving themes in rural development 1950s-2000s. *Development Policy Review* 19: 437-448.
- Estudillo, P.J., Y. Sawada, and K. Otuka. 2006. The Green Revolution, development of labor markets, and poverty reduction in the rural Philippines, 1985-2004. *Agricultural Economics* 35(3s): 399-407.
- IMM, CFDO, and CBNRM LI. 2005. Understanding the factors that support or inhibit livelihood diversification in coastal Cambodia. An output from DFID-funded research in Cambodia. IMM Ltd., Exeter, UK. 84 pp.
- Irz, X., L. Lin, C. Thirtle, and S. Wiggins. 2001. Agricultural productivity growth and poverty alleviation. *Development Policy Review* 19: 449-466.
- Limnirankul, B. 2007. Collective Action and Technology Development: Up-scaling of innovation in rice farming communities in Northern Thailand. PhD Thesis. Wageningen University, Wageningen, The Netherlands. 249 pp
- Reardon, T. 1997. Using evidence of household income diversification to inform study of the rural nonfarm labor market in Africa. *World Development* 25: 735-747.

